

3. Technické složky odezírání

3.1 Trénink odezírání

Efekt tréninku v odezírání je u každého člověka jiný. Míra zvládnutí technické složky odezírání závisí mimo jiné také na určitých vrozených schopnostech, které u sebe člověk může za příznivých podmínek rozvíjet.

Řízený trénink odezírání u malých neslyšících dětí se zcela liší od tréninku odezírání u dospělých lidí, kteří ohluchli v pozdějším věku. U malých dětí rozvíjíme zrakové vnímání, cvičíme zrakový postřeh, zrakovou paměť a učíme je jednoduchému faciálnímu odezírání (odezírání názvů věcí a jmen, které zná). Trénování odezírání je omezeno jen na slovní zásobu dítěte.

Rozvoj této dovednosti probíhá snadněji u dětí než u dospělých osob. V pozdějším věku je proces tréninku pomalejší a mnohem pracnější. Proto by měl počáteční nácvik odezírání u osob ohluchlých v dospělosti probíhat pod vedením zkušených odborníků, kteří mohou pomocí speciálních postupů tuto jejich dovednost rozvíjet.

Speciální trénink dovednosti odezírat ovšem neznamená, že je možno někoho naučit odezírat. Odezírat se musí každý člověk naučit sám, byť i pod vedením odborníka. Alespoň zpočátku je nutný individuální nácvik, protože tento proces je u každého člověka různě rychlý.

Poznámka: Zvláště starší osoby již nemají dostatečný postřeh a pohotové reakce ani v případě, že jim jiné potřebné schopnosti nechybí. Tuto skutečnost však vyrovnávají zvýšenou motivací, aby se dostali z nedobrovolné izolace, ke které by byli odsouzeni, kdyby se s lidmi kolem sebe nemohli dorozumívat.

Nácvik odezírání není jednorázová záležitost. Jako u každé jiné dovednosti i zde nastává postupný pokles výkonnosti, chybí-li častý trénink. Pokud si má ohluchlý člověk schopnost odezírání udržet a rozvinout, je potřeba, aby se příslušných kurzů zúčastnil několikrát. Doma by si pak absolventi kurzu měli tuto dovednost soustavně zdokonalovat a upevňovat.

Měla by být prováděna i komplexní instruktáž rodinných příslušníků osob ohluchlých v dospělosti. Je přitom samozřejmé, že pro nácvik odezírání je nutno zajistit i vhodné prostředí (tj. aby rodinní příslušníci ohluchlých zvládli správnou techniku artikulace a všechna pravidla, která odezírání usnadňují). To je nezbytné alespoň v počáteční fázi, kdy se ohluchlý člověk této dovednosti teprve učí.

Ohluchlý člověk má sklon poddávat se depresím, když se očekávaný úspěch nedostaví okamžitě. Z těchto důvodů je potřeba zařazovat do programu i různé relaxační techniky, cvičení a zábavný program, aby se psychický stav účastníků zlepšil.

V podstatě se musíme trénovat v odezírání u každé osoby, se kterou mluvíme, protože každý mluví jinak.

3.2 Viditelnost mluvních pohybů

Mluvními pohyby v této publikaci souhrnně nazýváme viditelné pohyby rtů, tváří, čelistního úhlu, zubů a jazyka při artikulaci. Ucelené soubory pohybů charakteristických pro jednotlivé hlásky, slabiky a slova v publikaci označujeme jako **mluvní obrazy** (hlásek, slabik, slov). Sovák (1987, s. 53) uvádí 11 základních jednotek mluvních obrazů a pohybů (kinémů) pro všechny české hlásky, z toho 4 kinémy pro samohlásky a pouze 7 kinémů pro souhlásky. K podrobné klasifikaci kinémů viz Horáková (2008).

Odezírání znesnadňuje skutečnost, že počet mluvních obrazů a mluvních pohybů, které můžeme vidět, je nižší než počet hlásek, které je možno slyšet. Navíc se charakteristická podoba izolovaných hlásek ve spojení s dalšími hláskami pokaždé mění – jde o ovlivnění hláskovým okolím (Grausová, 1988).

Při tréninku odezírání vycházíme z viditelnosti mluvních pohybů.

Existují skupiny souhlásek, při jejichž vyslovení se vytváří **shodný mluvní obraz**. **Rozdíl je pouze zvukový** (některé souhlásky se liší například znělostí, tu však pouhým zrakem postřehnout nelze). Pro správnou identifikaci významu slova je ovšem i znělost hlásky velmi důležitá, srov. *koza–kosa, vada–vata, dělo–tělo* aj.

Poznámka: Při řízeném nácviku odezírání se proto využívá i hmatových vjemů, které zprostředkují vnímání vibrací a případných zbytků sluchu. Avšak zbytkový sluch, zvláště při těžších sluchových vadách percepčního typu, často k rozpoznání znělosti nestačí. V běžné praxi navíc nelze při odezírání bez speciálního vibračního zařízení hmatu využít. Z těchto důvodů nemá znělost hlásek pro odezírání v praxi větší význam.

Pohyby rtů se při běžné mluvě velmi rychle mění a jejich obraz mizí dříve, než je stačíme dekodovat. Při běžné rychlosti mluvy tedy často zrakem nepostřehneme ani ty hlásky, které by jinak byly viditelné (Pulda, 1988).

3.3 Viditelnost jednotlivých hlásek

Některé hlásky jsou viditelné více, jiné méně. Při hovoru však nevnímáme izolované hlásky, ale jejich kombinace jako celek. Za základní prvek mluvené řeči je považována slabika. Pro větší názornost si však v následujícím textu nejdříve vysvětlíme viditelnost jednotlivých hlásek.

V porovnání se souhláskami jsou samohlásky **A, E, I, O** a **U** opticky výraznější a navzájem dobře rozlišitelné. Jejich mluvní obrazy se od sebe liší jak čelistním úhlem (vzdáleností zubů od sebe), tak i tvarem rtů. **Pro odezírajícího člověka jsou při odezírání samohlásky nejdůležitějšími „záchytnými body“** (Pulda, 1990).

Poznámka: V běžné mluvě však může někdy u málo pečlivé a příliš rychlé výslovnosti docházet k záměnám samohlásek E a I. Nejvíce optických opor pro odezírání poskytuje malá skupina slov navzájem obsahově souvisejících.

Určité skupiny souhlásek mají shodný mluvní obraz a liší se od sebe jen zvukově. (Podrobný popis viditelnosti hlásek najdete v publikaci Marie Horákové *Techniky vizualizace – logopedická část*, 2008.)

Při poslechu mluveného projevu identifikujeme všechny hlásky zcela přesně. Pouhé zrakové vjemy mluvních pohybů se však sluchovým vjemům mluveného projevu. To je jedním z důvodů, proč odezíráním (i při ideálních podmínkách) můžeme postřehnout jen asi jednu třetinu toho, co bylo řečeno.

Vezmeme-li v úvahu, že záměnou, vynecháním nebo přehozením jediné souhlásky lze zcela změnit význam slova, snadno pochopíme, že odezírání je velmi nedokonalou náhražkou chybějícího sluchu.

Pulda (1988) připomíná, že v praxi při běžné rychlosti mluvy někdy není možné zrakem postřehnout ani hlásky, které by jinak byly dobře viditelné.

Grausová (1988) upozorňuje na to, že **lépe se odezírají slova dlouhá než slova krátká**, protože v delších slovech je více samohlásek, a tedy více optických opor.

Při odezření izolovaného slova nemá odezírající člověk jistotu, zda „vybral“ správné slovo. Je jistější, vyslovíme-li bez pauzy, ale přirozeným tempem vždy malou skupinku (3 až 5) významově souvisejících slov.

Praktická cvičení

1. Z předchozího textu si vypište všechny skupiny navzájem zaměnitelných hlásek. Ověřte si jejich podobnost i rozdíly před zrcadlem a své pozorování запиšte.
2. Přesvědčte se, že při vyslovení hlásky „H“ nelze pohyb rtů vidět (vidět lze pouze samohlásky): haha, hehe, hoho, hihi, huhu.

3. Požádejte postupně několik osob, aby vám bez hlasu a s vyloučením šepotu (pokud možno přes skleněnou překážku) běžným tempem předříkávali v libovolném pořadí níže uvedené skupiny slov. Snažte se jednotlivá slova ve skupinách rozlišit:
- šiška, šička, Žižka;
 - řeže, češe;
 - čiší, čičí, řičí, křičí.

Poznámka: Pravděpodobně od sebe slova nerozlišíte, přestože úkol máte velmi zjednodušen tím, že předem víte, o která slova se jedná, a znáte i jejich význam. Při běžném odezírání tyto informace předem nemáme. Smyslem těchto cvičení není prověřovat vaše schopnosti, ale ukázat, jak je rozlišení některých slov při pouhém odezírání obtížné.

3.4 Vliv okolních hlásek na mluvní obraz

Správně vyslovené izolované samohlásky lze v češtině rozlišit poměrně snadno. V podmínkách běžného hovoru se však hlásky izolovaně nevyslovují.

Při spojení samohlásky se souhláskou dochází k jejich vzájemnému působení a ovlivnění. Grausová (1988) tento jev popisuje jako vliv hláskového okolí. Často je mluvní obraz opticky zkreslen (při každé kombinaci hlásek jiným způsobem). Pouhý nácvik odezírání izolovaných hlásek proto k úspěšnému odezírání nestačí. Je nutno poznat a zapamatovat si i mluvní obrazy celých slov.

Praktická cvičení:

1. Všimněte si, že při běžném tempu řeči je obraz souhlásky „C“ ve spojení s různými hláskami proměnlivý: cop, cep, cup, cíp.
2. Vyzkoušejte si před zrcadlem, že stejné souhlásky ve spojení s různými samohláskami mají různý mluvní obraz: Zuzi, cucá.

Z předchozích cvičení zjistíte, že rozlišení těžké souhlásky ve spojení s různými samohláskami není snadné. Avšak platí to i naopak, stejná samohláska může mít jiný mluvní obraz, následuje-li bezprostředně za některou z měkkých souhlásek. Stojí-li mezi dvěma stejnými měkkými souhláskami, je při běžném tempu řeči dokonce i samohláska téměř nepostřehnutelná. I v těchto případech se jedná o ovlivnění hláskovým okolím.

Příklad: šašek, šiška.

Nejlépe lze odezírat slova na začátku věty, pokud začínají viditelnou hláskou a nepředchází-li tomuto slovu předložka, se kterou je slovo vysloveno najednou, protože odpadá vliv hláskového okolí (Grausová, 1988).

Kromě ovlivnění hláskovým okolím může být první hláska ve slově zkreslena i výrazným nadechnutím ústy před promluvou. Nadechnutí ústy při hlasité řeči je fyziologickým jevem. Slyšící člověk sluchem pozná, kdy se pouze nadechujete a kdy už začínáte mluvit. Neslyšící člověk tuto kontrolu nemá a z pohybu vašich úst usuzuje, že mluvíte. Začínáte-li tedy některou větou nebo izolované slovo souhláskou, snažte se při nadechnutí před promluvou neotvírat příliš ústa – při výrazně otevřených ústech totiž vzniká mluvní obraz samohlásky „A“. Takto může vzniknout například místo artikulačního obrazu „MÁ“ artikulační obraz jako při „AMÁ“ apod.

Praktická cvičení:

1. Vraťte se k výše uvedeným příkladům v této kapitole. Postavte se před zrcadlo a v praxi si ověřte účinek hláskového okolí na vlastní výslovnost.
2. Vyzkoušejte si před zrcadlem, že při začátku promluvy s otevřenými ústy vzniká stejný efekt jako při ovlivnění hláskovým okolím.

Příklady: LENKA, ALENKA, HALENKA.

Totéž platí i na konci slov. Tento jev při odezírání ztěžuje identifikaci slov a následně i vět. Příklad: MÁM, MÁMA.